

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

Посібник-хрестоматія

10 клас

**ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН**

ББК 83.3(0)я 721
С24

Рецензенти:

Грибчук І. С. — кандидат філологічних наук, доцент

Николин М. М. — кандидат педагогічних наук, вчитель-методист

С24 **Світова література. 10 клас. Посібник-хрестоматія/**
Автор-упорядник Щавурський Б. Б. —
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2010. — 400 с.
ISBN 978-966-10-1711-4

Даний посібник-хрестоматію укладено відповідно до нової програми “Світова література”.

У посібнику подано кращі україномовні переклади всіх пропонуваніх Програмою творів світових авторів, основні відомості про їх життєвий і творчий шлях, а також необхідні відомості з теорії літератури.

Кращому осмисленню учнями прочитаних творів сприятиме система різнорівневих завдань та запитань і багатий ілюстративний матеріал.

Для учнів 10-их класів та вчителів світової літератури.

83.3(0)я 721

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1711-4

© Навчальна книга — Богдан,
майнові права, 2010

Умовні позначення:

— відтворюємо

— аналізуємо

— творимо

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОЗА XIX СТ.

Література XIX століття, що збагатила історію людства і культуру неперехідними за своїм значенням художніми цінностями, — великий і складний період у світовому літературному процесі.

Точкою відрахунку літератури нового часу прийнято вважати 1789–1794 роки, коли у Франції відбулася перша буржуазна революція. Незважаючи на те, що у кожній країні суспільно-політичний і культурний розвиток мав свої особливості, свою національну специфіку, все ж спільні закономірності у літературному процесі XIX століття існують. Вони виявляються у становленні, розвитку і взаємодії двох основних літературних напрямів — романтизму і реалізму.

І якщо романтизм починав відкривати соціальні проблеми взаємовідносин особистості та суспільства, то реалізм поставив перед собою завдання усвідомлення вже відкритих явищ, розуміння їхніх витоків і шляхів розвитку, причин і наслідків. Нове мистецтво усвідомлювалося перш за все як мистецтво синтезу, що спирається на всі попередні досягнення людства. “Прийти до синтезу шляхом аналізу та зібрати воедино основні елементи життя, піднімати важливі проблеми і намагатися вирішувати їх — одним словом, відтворювати велетенські обриси свого століття, зображуючи характери його представників”, — так розвивав цю ідею О. де Бальзак у своєму етюді про Бейля (Стендаль). Важливо зазначити, що самі реалісти не тільки не відчували жодного антагонізму щодо романтизму, але й включали його у свою систему, а багато з них так і називали себе — романтиками.

Письменники-реалісти першочерговим завданням вважали аналіз взаємин особистості й суспільства, розкриття соціальної зумовленості людини, її органічного зв'язку із соціальними обставинами. Предметом глибокого соціального аналізу став внутрішній світ людини,

через що тогочасна проза й була названа соціально-психологічною. Її розквіт великою мірою був пов'язаний із розвитком природничих наук, науковими експедиціями в тропічні країни, поступовим зникненням із карти світу “білих плям”, досягненнями географії та біології, етнографії та археології.

“Письменникові належать усі форми творчості,— писав О. де Бальзак.— Йому — стріли іронії, йому — ніжні, легкі слова, що падають м'яко, наче сніг на вершини пагорбів, йому — театральні персонажі, йому — безмежні лабіринти казок і вигадок, йому — всі квітки, йому — всі колючки; він ... проникає в глибину всіх сердець, переживає всі пристрасті, осягає всі інтереси. Душа художника прагне до світу і відображає його”. Своїм завданням письменники-реалісти вважали не тільки дослідження рушійних сил дійсності, багатоаспектне зображення “життєвої прози” в усій її фактографічній точності. Особистість людини, її психологія, ідеї, устремління досліджуються не менш скрупульозно. Письменник показує не лише наслідок — вчинки героя, але виявляє ланцюг причин, що призвели його до цих вчинків.

Показати історію суспільних звичаїв у цілому, тобто осмислити закони суспільного розвитку й утвердити свій моральний ідеал, — таке нелегке завдання поставили перед собою видатні французькі прозаїки ХІХ ст. Правду нового мистецтва, правду історії, відображеної в долі особистості, в її духовному світі та пристрастях шукає Стендаль спільно зі своїм героєм Жульєном Сорелем (“Червоне і чорне”). Разом із О. де Бальзаком у літературу, як і в мистецтво загалом, прийшла велика істина: “Все перебуває у зв'язку зі всім”. Саме це відкриття послужило основою його “Людської комедії”, як назвав письменник свій грандіозний задум (за аналогією з “Божественною комедією” Данте), куди увійшли великі цикли романів. Створений багатою уявою Бальзака світ жив, народжувався і вмирав, створюючи дивовижний калейдоскоп реальної психології цілого суспільства.

На 50–70-і роки припадає розквіт творчості Гюстава Флобера (1821–1880). У цей час з'являються всесвітньо відомі твори письменника “Лексикон прописних істин” (1853), “Пані Боварі” (1856), “Саламбо” (1862), “Виховання почуттів” (1869). Особливою рисою світогляду та творчості Флобера стала відсутність будь-яких ілюзій щодо життя, нетерпимість до романтизування “жорстокої правди дійсності”.

Коротким, але надзвичайно плідним був творчий шлях іншого французького прозаїка — Гі де Мопасана (1850–1893), перу якого, крім новел, належать психологічний роман “Життя” (1883), роман-фельетон “Любий друг” (1885) і соціально-психологічний роман “Монт-Оріоль” (1886). Творчість письменника, який продовжив традиції реалістичної прози, увібрала найскладніші та найрозмаїтіші віяння часу — від натуралізму до символізму.

До найзначніших французьких письменників другої половини XIX століття належить і Еміль Золя (1840–1902), творець теорії натуралізму — напряму, який виник і розвивався у Франції в 60–80-і роки. Прагнення до натуралістичного, майже наукового аналізу деталей побуту, обстановки, середовища, зацікавленість фізіологією поєднувались у його творчості з тенденцією до створення циклів романів, що охоплюють великі групи людей, пов’язаних між собою як сімейними стосунками, так і соціальними долями. Основний цикл Золя — “Ругон-Маккари” (1871–1893). Свою 20-томну серію романів він назвав “природною і соціальною історією однієї сім’ї в епоху Другої імперії”, тобто в період правління Наполеона III (1851–1871 рр.).

Одним із “центрів” соціально-психологічної прози була й Англія, представлена такими видатними посталями, як Чарлз Діккенс, Вільям Теккерей, Шарлотта Бронте та ін.

У другій половині XIX століття новий етап розвитку реалізму починається і в Росії. Ідеї нового художнього напряму були сформульовані найпопулярнішим тогочасним критиком В. Белінським, навколо якого сформувалася група молодих письменників, для яких художні принципи реалізму, проголошені Пушкіним, Гоголем, Лермонтовим, стали відправною точкою творчості. Критик Ф. Булгарін зневажливо назвав цю групу “натуральною школою”, але вислів цей незабаром став естетичним лозунгом і літературним терміном. У тлумаченні Белінського це визначення означало відображення літературою життя найширших суспільних верств у всіх його проявах, показ людини у взаємодії з її оточенням тощо.

Ядро “натуральної школи” склали Д. Григорович, І. Тургенєв, І. Гончаров, Ф. Достоевський. Друкованим органом нового напряму став журнал “Современник”. Одним із провідних жанрів у творчості письменників

“натуральної школи” став так званий “фізіологічний нарис” з його дослідженням будь-якого явища суспільного життя як клітини єдиного організму. Але вже починаючи із середини століття на перший план реалістичної літератури виходить роман, класичні зразки якого дали І. Тургенєв, І. Гончаров, Ф. Достоєвський, Л. Толстой, М. Салтиков-Щедрін.

Вершиною російської соціально-психологічної прози другої половини XIX ст. стала творчість Ф. Достоєвського, Л. Толстого та А. Чехова.

- Пригадайте зі шкільного курсу історії найважливіші події 2-ої пол. XIX століття та дослідіть, як вони вплинули на літературний процес цього періоду.
- Розкрийте суть понять “реалізм”, “соціально-психологічна проза”. Поміркуйте, чому жанр роману став панівним в епоху розквіту реалізму.
- Наскільки тісно пов’язаний розквіт соціально-психологічної прози у XIX ст. із розвитком природничих наук?
- Поясніть на конкретних прикладах, чому XIX ст. називають “золотою добою” класичного роману.
- Назвіть найвидатніших французьких, англійських і російських прозаїків XIX ст. і сформулюйте основні теми їхньої творчості.

СТЕНДАЛЬ

(Анрі Марі Бейль)

1783–1842

Видатний майстер психологічного реалізму.

Своєрідність його творчості полягає передусім у прагненні всесторонньо та глибоко відтворити процес напруженого і суперечливого життя людського серця. У своїх новелах і романах Стендаль правдиво змалював внутрішній світ людини, діалектику її почуттів, що сформувалися під впливом середовища, виховання та суспільних умов. Для творів письменника характерні лаконічність у викладі фактів і в описах, гострота діалогу, художня виразність і послідовний розвиток ідей та образів.

Основні твори:

Романи “Червоне і чорне” (1830),
“Пармський монастир” (1839).

“Застосувати прийоми математики до людського серця — і покласти цю думку в основу творчого методу та мови поетів. У цьому — все мистецтво”.

Стендаль

Марі-Анрі Бейль, який увійшов у світову літературу під псевдонімом Стендаль, народився 23 січня 1783 року в Греноблі у сім'ї адвоката. Сім'я майбутнього письменника, особливо його дідові по матері, лікареві за професією та прихильнику Вольтера, були близькими просвітницькі ідеї. В 1799 році Анрі Бейль спробував вступити у Політехнічну школу в Парижі, але зазнав невдачі і прийняв пропозицію свого впливового родича П'єра Дарю обрати військову кар'єру. Таким чином перший учень з математики гренобльської Центральної школи і пристрасний любитель мистецтва, юний філософ Анрі Бейль у званні сублейтенанта вирушив до місця служби в Мілан. Враження від першого перебування в Італії (1800–1801) мали велике значення для формування творчої особистості майбутнього автора “Пармського монастиря” і “Червоного та чорного”.

Наприкінці 1801 р. Бейль подав у відставку і замешкав у Парижі, щоб сповна віддатися літературним заняттям. Він був переконаний, що повинен опанувати широким колом знань, виробити власне філософське бачення людини, світу, мистецтва. Письменник багато працював, намагався досягнути письменницьке ремесло, але створені ним у цей період трагедії, комедії, епічні поеми, вірші — всього лише проби пера. Після 1806 року настає творча пауза, що тривала вісім років. Разом із армією Наполеона Анрі Бейль пройшов усією Європою, став учасником походу в Росію, пережив відступ і крах великої армії.

Новий етап творчої діяльності письменника розпочинається у 1814 році. Після падіння Наполеона він від'їжджає до Італії, де пише і готує до друку свої перші книги: “Життєписи Гайдна, Моцарта і Метастазіо” (1814), згодом “Історію живопису в Італії” (1817), де вперше з'являється підпис Стендаль. У цих творах письменник зумів виразити у вільній, емоційній формі свій погляд на мистецтво, політику, історію. Водночас Стендаль працює над книгою, присвяченою аналізу людського почуття (“Про кохання”).

Повернувшись у 1821 р. у Францію, письменник активно включився в літературну полеміку. Своє тлумачення романтизму як літератури, що відповідає потребам тогочасної дійсності, Стендаль виклав у трактаті “Расін і Шекспір”: “Романтизм — це мистецтво давати народам такі літературні твори, які при сучасному стані їхніх звичаїв і вірувань можуть принести їм найбільшу

насолоду”. Трактат “Расін і Шекспір” став, по суті, програмою нової літературної школи, яка заперечувала принцип класицизму і вимагала, щоб література відповідала вимогам сучасності.

У серпні 1827 року вийшов друком роман “Арманс”, у якому, за словами письменника, він намагався “зобразити ХІХ століття в розповіді про долю двох нещасних людей з високої аристократії”. Так розпочалася кар’єра Стендаля-романіста. Наступним етапом його творчості був ряд новел, які друкувалися в кінці 20-х років — аж до появи “Червоного та чорного”, розпочатого в 1829 році. Найвідомішою з новел письменника, що входить у збірку “Італійські хроніки”, є “Ваніна Ваніні”.

У 1830 році Стендаль завершив працю над одним із своїх найвідоміших романів — “Червоне та чорне”. Поштовхом до його написання стала реальна подія: вбивство молодим честолюбцем своєї коханої. Під пером майстра окрема людська доля синтезувалася у трагедію століття, символом якої є образ талановитого плебея Жюльєна Сореля. Долю молодого людини — свого сучасника письменник продовжує розвивати в наступних романах — “Люсьєн Левен” (1834), “Пармський монастир” (1839), автобіографічних творах — “Спогади егоїста” (1832), “Життя Анрі Брюлара” (1836).

25 вересня 1830 року Стендаль отримав офіційного листа про призначення його французьким консулом у Трієсті, області, яка належала Австрії, і незабаром виїхав до місця призначення. Проте служити йому довелося в Чівіта-Векк’ю, маленькому порту поблизу Рима. Чотири роки письменник виконував консульські обов’язки в цьому містечку, зрідка приїжджаючи у Францію. “Єдине, про що я шкодую,— писав він у 1835 році в своїй біографії,— це про життя в Парижі, але я втомився б від Парижа в 1836 році, як втомився від моєї самотності серед дикунів Чівіта-Векк’ю”. Життя письменника обірвав апоплексичний удар на паризькому бульварі 23 березня 1842 року.

Могила Стендаля на кладовищі Монмартр

“Червоне і чорне”

Роман “Червоне і чорне”, що мав підзаголовок “Хроніка XIX ст.”, був написаний в основному до Липневої революції й змальовував французьке суспільство епохи Реставрації. Публікація твору затрималася у зв’язку з від’їздом автора до Трієста. Заздалегідь обміркована сюжетна структура й соціально-історична концепція твору, духовний світ героя, — все це вимагало від письменника замкнути дію роману в межах правління останнього з королів дворянсько-клерикальної Франції Карла X (Стендаль сам це підкреслював у зверненні “До читачів”).

“Червоне і чорне” — це роман-підсумок, синтез ідейно-політичних, філософсько-історичних, психоаналітичних та естетичних роздумів письменника, його перше бездоганно повне в думках та їх художньому втіленні творче кредо. Тут уперше був вироблений той неповторний стиль — вогненні спалахи почуттів, бурхлива динаміка подій, вилиті в стриману, небагатослівну форму, — про який творець “Людської комедії” написав: “полум’я, заховане в кремені”. За висловом Бальзака, Стендаль поривається до драми й створює її одним словом, однією думкою.

Сюжет і образ головного героя “Червоного і чорного” запозичені автором з живої дійсності. У 1827 р. паризька “Газет де трібюн” опублікувала смертний вирок, винесений сину коваля Антуану Берте, що став учителем в домі провінційного дворянина і вчинив замах на життя своєї коханки — дружини господаря. Не задовольняючись судовими звітами преси, Стендаль докладно вивчив матеріали процесу Берте і майже повністю використав канву трагічної біографії молодого плебея для свого першого великого прозового твору.

Стендаль чудово розумів необмежені художні можливості життєвих фактів. “Правда, гірка правда” відтворена тут з дійсно науковим розумінням історичного процесу і водночас з такою “енергією художньої прози”, що роман і сьогодні вражає читача страшним у своїй цілковитій об’єктивності показом соціальної кривди, наруги нікчемства над талантом.

У докладному описі місця дії, побутового тла, що становить задній план роману, у портретах персонажів немає й тіні гротеску, гіперболізації або метафоричності. Весь роман, а надто його перші сторінки, подекуди викликають у пам’яті епічну манеру соціально-побутової прози XVIII ст. Тиша провінційного буття невеликого

міста, дрібні чвари господарів Вер'єра — дворян та промисловців, суперечки вищого й нижчого духівництва. Навіть вихід головного героя на авансцену цієї здавалося б тривіальної повісті зумовлено ультрапрозаїчними причинами. Жульєн опинився в домі пана де Реналя, де зав'язуються перший і останній вузли його трагічної долі, лише тому, що найбільшому багатієві і мерові міста забаглося довести свою вищість над іншим товстосумом — директором притулку для бідних, що обкрадав своїх підопічних. Учитель в домі Реналя — це шикарніше, ніж нова упряжка коней або зграя хортів, що ними пишався Вально.

Точно окреслений час дії роману (1826–1830), історичні екскурси-вставки, що мали характеризувати післянаполеонівську атмосферу Франції, ціла низка історичних персонажів, введених часом під власними іменами, використання документальних фактів з практики боротьби тогочасних політичних партій і т. ін. — усе це має ще вигляд наслідування художньої манери надзвичайно популярного тоді автора “Уеверлі”.

Роман Стендаля, навіть у постатях героїв другого плану, становить надзвичайно виразну галерею типових образів, взаємозв'язаних типовими обставинами класових, політичних та ідеологічних конфліктів епохи. Ця галерея відкривається постаттю пана де Реналя, одного з тих поміщиків, що спочатку соромилися займати місця серед буржуа-фабрикантів, та скоро навчилися видобувати з цього якнайбільшу користь, і завершується постаттю вишуканого паризького вельможі маркіза де Ла-Моля, якого досвід минулої революції й побоювання революцій майбутніх навчили визнавати розум і громадську активність плебея. А між цими двома типологічними полюсами суспільної еліти — безліч представників інших соціальних різновидів: вульгарних обивателів провінції, розбещеної “золотої молоді” столиці, тупоголових сановників, аморальних кар'єристів усіх мастей — від академіка до дрібного урядовця.

Художник-реаліст не нав'язує своїх оцінок тим, хто триматиме в руках його книгу. Ніхто з персонажів, навіть його улюбленець Сорель, не стає “рупором” ідей автора. Ці ідеї випромінює вся образна система твору, вони впливають з життєвих обставин сюжетної дії, з еволюції людських характерів.

За Т. Якимович

ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ

Скорочено

ЧАСТИНА ПЕРША

Правда, сувора правда.

Дантон

І. Провінційне місто

Put thousands together

Less bad,

But the cage less gay.

Hobbes¹

¹ Зберіть до купи
тисячу людей, —
це непогано,
Але у клітці
їм не буде весело.

Гоббс

Містечко Вер'єр — мабуть, чи не одне з наймальовничіших у Франш-Конте. Його біленькі будиночки з гостроверхими черепичними дахами розкидані по узгір'ю, де з кожного видолінка здіймаються густолисті каштани. Річка Ду тече долиною за кілька сот кроків від руїн укріплення, колись збудованого іспанцями.

З півночі Вер'єр захищений високою горою — одним з відрогів Юри. Скелясті вершини Верра вкриваються снігом уже за перших жовтневих заморозків. Гірський потік, який впадає в Ду, перетина Вер'єр і приводить в рух безліч лісопилень; ця нехитра промисловість годує добру половину мешканців Вер'єра, більше схожих на селян, ніж на городян. А, проте, містечко розбагатіло не завдяки лісопильням. Фабрика вибивних тканин, відомих під назвою мюлузьких, — ось джерело загального добробуту городян.

На головній вулиці, як тільки ви входите у містечко, вас приголомшує грюкіт якоїсь страхітливої машини. Двадцять важких молотів падають з гуркотом, від якого двигтять брук; їх підіймає колесо, приведене в рух гірським потоком. Кожен з цих молотів щодня нарубує тисячі цвяхів. Гарненькі свіжолиці дівчата підкладають під оті величезні молоти залізні брусочки, що вмить перетворюються на цвяхи. Ця робота, на вигляд така важка, надзвичайно вражає подорожнього, що вперше опинився у горах на межі Франції і Швейцарії. Якщо подорожній, що потрапив у Вер'єр, питає, кому належить та дивовижна цвяхарня, яка оглушує всіх перехожих, йому відкажуть протяжною говіркою:

— А-а, то цвяхарня пана мера.

І якщо подорожній хоч на кілька хвилин затримається на головній вулиці Вер'єра, що йде вгору від берега Ду

аж до вершини горба, можна закластися на сто проти одного, що він неодмінно зустрине високого чоловіка з поважним і заклопотаним обличчям.

Побачивши його, жителі містечка покvapливо скидають капелюхи. Волосся в нього сивувате, одягнений він у сіре. Він кавалер кількох орденів, має високе чоло, орлиний ніс, і взагалі в нього досить правильні риси обличчя. На перший погляд, гідність сільського мера в ньому поєднується з тією приємністю, що буває властива людині під п'ятдесят років. Та незабаром парижанина прикро вражає у виразі його обличчя самовдоволення й зарозумілість, поєднані з якоюсь посередністю й обмеженістю. Зрештою, відчувається, що всі таланти цієї людини не сягають далі уміння пильно вимагати від своїх боржників сплати того, що вони винні, і якомога довше не платити власних боргів.

Такий мер Вер'єра пан де Реналь. Поважною ходою перетинає він вулицю, входить у мерію і зникає з очей подорожнього. Якщо, прогулюючись, подорожній ітине вулицею вгору, то десь кроків за сто помітить досить показний будинок, а навколо нього за залізною огорожею — розкішні сади. За ним, окреслюючи обрій, простягаються пагорби Бургундії, немов створені для того, щоб чарувати зір. Милуючись тим краєвидом, парижанин забуває отруйну атмосферу дрібних грошових інтересів, в якій він уже починає задихатись.

Йому пояснюють, що будинок той належить панові де Реналю. Це на прибутки від великої цвяхарні вер'єрський мер спорудив свій гарний дім з тесаного каменю й тепер завершує його оздоблення. Пан де Реналь, як кажуть, походить із старовинного іспанського роду, що оселився в цій країні задовго до завоювання її Людовіком XIV.

Від 1815 року пан де Реналь соромиться того, що він фабрикант: 1815 рік зробив його вер'єрським мером. Товсті мури, що підтримують тераси його розкішного саду, який спускається аж до річки Ду, — теж винагорода панові де Реналю за спритність у торгівлі залізними виробами.

Не сподівайтесь побачити у Франції такі мальовничі сади, як в околицях промислових міст Німеччини — Лейпцига, Франкфурта, Нюрнберга та інших. У Франш-Конте що більше у вас зведено мурів, що більше нагромаджено каміння, то більше набуваєте ви прав на повагу сусідів. Сади пана де Реналья, у яких так

багато мурів, викликають захоплення ще й тому, що він для них купив на вагу золота кілька ділянок землі. Ось, наприклад, і та лісопильня на березі Ду, що вразила вас при в'їзді у Вер'єр і на якій ви помітили прізвисьце Сорель, написане велетенськими літерами на дошці через увесь дах,— ця лісопильня шість років тому була саме там, де тепер зводять мур четвертої тераси садів пана де Реналья.

Хоч який гордовитий пан мер, але йому довго-таки довелося умовляти й улещувати старого Сореля, затятого і грубого селянина. Він змушений був відрхувати йому чимало дзвінких лүйдорів, щоб той переніс свою лісопильню в інше місце. А щодо “громадського” потоку, який рухав пилу, то пан де Реналь завдяки своїм зв'язкам у Парижі домігся дозволу відвести його в інше русло. Він запобіг цієї ласки після виборів 182... року.

Він дав Сорелю по чотири арпани за один, на п'ятсот кроків нижче, на березі Ду. І хоч це місце було значно вигідніше для торгівлі ялиновими дошками, але дядечко Сорель, як його стали звати, відколи він розбагатів, зумів скористатися з нетерпіння і власницької манії, що охопили його сусіда, й витяг з нього 6000 франків.

